

Regős Franciska: Területi szuverenitás és a nemzetközi környezetvédelmi jog

Bevezető

A környezeti hatások egyik jellemzője, hogy nem ismernek államokat, városokat, és határokat sem. A levegőbe vagy folyóba juttatott anyagok számára nem jelent nehézséget a terjedés. Sokszor az egyik állam területén folytatott tevékenység környezetre gyakorolt káros hatásai nemcsak az adott, forrásállam területén fejtheti ki hatását, hanem könnyedén átlépve az országhatárokat, más államok területén is okozhatnak súlyos, a környezetet és az emberi egészséget érintő károkat. Az ipari forradalom, és ezzel együtt a gazdasági növekedés az emberi egészséget és a környezetet veszélyeztető tevékenységek megnövekedéséhez vezetett.^[1] A nemzetközi környezetvédelmi jog kialakulását a 20. század második felére tehetjük,^[2] bár már korábban is létrejöttek a környezet védelmére szolgáló szabályok.^[3] A környezettel foglalkozó multilaterális, illetve bilaterális egyezmények száma eleinte igen kevés volt, arról nem is beszélve, hogy a releváns egyezmények nem igazán foglalkoztak még környezetszennyezéssel vagy más ökológiai problémákkal.^[4] A nemzetek korai törekvései, részben az állami szuverenitásra helyeződő erős hangsúly miatt hatástalannak bizonyultak.^[5]

A környezet védelmének fontosságára olyan számos, súlyos környezeti sérelem hívta fel a figyelmet, mint például az 1948-ban Donora városában kialakult gyilkos köd.^[6] Ezen katasztrófák hatására az 1960-as évektől kezdve a multilaterális egyezmények száma növekedésnek indult.^[7] A nemzetközi közösségben egyre inkább tudatosulni kezdett a környezet és az ipar, valamint a gazdasági fejlődéshez kapcsolódó érdekek és szükségletek közötti összefüggés.

Az államok szuverén egyenlőségének elve

A szuverén egyenlőség jelentése

ENSZ Alapokmányának 2. cikk 1) bekezdése értelmében „A szervezet valamennyi tag szuverén egyenlőségének elvén alapszik.”^[8] Hugo Grotius szerint szuverén az a hatalom, amely független minden más felső hatalomtól.^[9] A szuverenitás elméletét átfogóan elsőként Jean Bodin fejtette ki. A fogalom a francia uralkodók „felség” (souverain) megszólításából eredt. Megfogalmazása szerint „a szuverenitás egy állam állandó és abszolút hatalma... azaz

a parancsolás legfőbb hatalma.”^[10] A szuverenitás hordozójának sokáig az uralkodót tekintették, ennek a nézetnek a megváltozása hosszú és lassú folyamat volt. Az 1684. évi vesztfáliai békét követően aztán létrejött a modern államrendszer, mely már az államok szuverenitására és jogi egyenlőségének elvére épült.^[11]

A Palmasz-szigetek ügyben hozott választottbírószági ítéletben foglaltak szerint „A szuverenitás az államok közötti kapcsolatokban függetlenséget jelent”.^[12] A szuverenitás a függetlenség nemzetközi jogi védelmét juttatja kifejezésre, amelyből következik, hogy az államoknak tiszteletben kell tartaniuk a szuverenitásból eredő jogokat.^[13] A szuverenitásnak két oldalát különböztethetjük meg, belső és külső oldalát. Az előbbi az államnak a saját területi főhatalmát jelenti, azt a képességet, hogy maga alkotja jogrendjét és kizárólagosan gyakorolja a területe felett a főhatalmat, míg utóbbi jelenti, hogy az állam nemzetközi kapcsolataiban szabadon, más államoktól függetlenül járhat el, és mentességet élvez más államok joghatósága alól.^[14] Az állami szuverenitás azonban nem korlátlan, korlátját képezi a nemzetközi jog, illetve az államok azon kötelezettsége, hogy kölcsönösen tiszteletben tartsák a szuverenításban rejlő jogokat.^[15]

Területi integritás és környezetvédelem

A területi szuverenitás tehát egy meghatározott területre vonatkozó jogokra utal.^[16] Lényege, hogy az állam saját területén teljes mértékben és egyedül gyakorolja a főhatalmat, cselekvési szabadsággal rendelkezik. A Helsinkai Záróokmány (1975) szerint az államok „tiszteletben tartják egymás szuverén egyenlőségét és sajátosságát, valamint a szuverenitásukban foglalt és általa felölelt valamennyi jogot, amelybe beletartozik többek között minden állam joga a jogi egyenlőségre, a területi integritásra, a szabadságra és politikai függetlenségre... tiszteletben tartják egymás azon jogát, hogy szabadon válasszák meg és fejlesszék politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális rendszerüket, valamint azt a jogukat, hogy maguk határozzák meg törvényeiket és rendeleteiket.”^[17] Az állam belső ügyeit és viszonyait önállóan szabályozza és önállóan intézi.^[18] Kezdetben az államok saját területük vonatkozásában korlátlan jogokat élvezhettek erőforrásaik kiaknázásában is.

Az államok, mint a nemzetközi jog elsődleges alanya a saját területe vonatkozásában korlátlan jogokat élvezhetett, erőforrásainak kiaknázását kevés számú és jogilag nem kötelező tényező korlátozta.^[19] A 19. században a szuverenitást az állam mindenhatóságával azonosították.^[20] Először az úgynevezett Harmon-doktrína^[21] került megfogalmazásra, amely az abszolút területi szuverenitás elveként is ismert.^[22] Az elmélet szerint az államok szabadon használhatják erőforrásaikat a területükön belül, tekintet nélkül arra, hogy az milyen hatással van a szomszédos államokra.^[23] Azonban ahogyan azt már 1912-ben Oppenheim

megfogalmazta: az állam nem változtathatja meg úgy saját területének természetes jellemzőit, hogy az a másik, szomszédos állam területének természetes jellemzői számára hátrányt okozzon.^[24] A szuverenitás tehát semmiképpen sem nem jelent korlátlan cselekvési és területi szabadságot, korlátját egy másik állam területi szuverenitása és integritása képezi. Ezt fejezi ki a jó szomszédság és a károkozás tilalmának elve, amelyet a nemzetközi környezetvédelmi jogban az ítélkezési gyakorlat munkált ki.

A szuverenitáshoz kapcsolódó legfontosabb nemzetközi környezetvédelmi elvek

A jó szomszédság elve és a károkozás tilalma

A környezetvédelmi jog egyik alapvető szabálya, hogy az államok nem okozhatnak kárt a határukon kívül eső területeken^[25], azaz nem használhatják területüket és erőforrásaikat oly módon, hogy azzal más államok területén, vagy a *res communis omnium* usus alá tartozó területeken kárt okozzon. A károkozás tilalma a *sic utere tuo non laedas* elvből vezethető le, vagyis úgy használd a sajátodat, hogy azzal ne sértsd másét. A jó szomszédság elve, azaz a *sic utere tuo ut alienum non laedas* maxima a 16. századi common law rendszerből eredő jogelv.^[26] Ez az elv a világ kultúráiban is megjelenik, gondoljunk csak az keresztényeknél az arany szabályra (Ahogyan kívánjátok, hogy az emberek veletek tegyenek, ugyanúgy tegyetek velük ti.)^[27] A károkozás tilalma mára egy általános, a nemzetközi jogban is elfogadott követelménnyé fejlődött, amelyet először a Trail Smelter választottbírói ügyben hozott ítélet mondott ki. Az ügyben a kanadai gyárból a levegőbe jutó mérgező füst súlyos, határon áttérhető környezeti károkat okozott az Amerikai Egyesült Államoknak. Az 1941-ben született ítélet megfogalmazása szerint *„a nemzetközi jog elvei alapján [...] egyetlen államnak sincs joga ahhoz, hogy területét arra használja, vagy területének használatát oly módon másnak arra engedje meg, hogy valamely másik államnak vagy annak területén, avagy az abban lévő személyeknek vagy ott lévő tulajdonban füst által jogsértést okozzon, ha ennek komoly következményei vannak, és a jogsérelmet világos és meggyőző bizonyítékok támasztják alá.”*^[28] Ezt követően az elv több ügyben is megjelent, mint például a Nemzetközi Bíróság Korfu-szoros ügyben^[29] hozott ítéletében, amelyben foglaltak szerint *„egyetlen állam sem használhatja területét más állam jogainak a rovására.”*^[30] A Lanoux-tó ügyben a választottbírói bíróság deklarálta, hogy az államoknak joguk van saját területükön az erőforrásaikat kiaknázni és fejleszteni mindaddig, amíg ez az államhatáron túl nem okoz kárt vagy egyéb veszteséget.^[31] A Spanyolország és Franciaország közötti vitát a két állam közötti határ mentén elhelyezkedő Lanoux-tó Franciaország általi, elektromos energia előállításának céljából történő hasznosítása képezte. Ennek érdekében Franciaország a tó vízellátásáért

felelős folyó (Carol) részleges eltereléséről gondoskodott Franciaország. A megosztott erőforrások használatának kérdése e jogeset kapcsán került először elő: megoldást egy olyan használat jelentené, amely nem sérti a másik állam területéhez kapcsolódó szuverén jogokat.^[32] Az ítélet jelentősége, hogy bár Franciaország az elterelést teljes mértékben a saját területén végezte, attól még konzultációs, illetve értesítési kötelezettsége állt fenn Spanyolország felé. Ez nem jelenti azt, hogy a másik állam engedélye szükséges, hanem az államok egyenlő és korrelatív jogainak elismerésére utal.^[33] A nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődését jelentő Stockholmi Nyilatkozat is deklarálja, hogy bár az államok szuverén joga erőforrásainak kiaknázása, azonban felelősséggel tartoznak azért, hogy a joghatóságuk vagy ellenőrzésük alá tartozó tevékenységek ne okozzanak kárt más államok környezetében vagy a nemzeti fennhatóság határain túli területeken.^[34] Ez 10 évvel később megerősítést nyert a Rioi Nyilatkozatban is.^[35] A helyzet 1996-ig a Nemzetközi Bíróság a Nukleáris Tanácsadó Véleményében az államok általános kötelezettségeként deklarálta, hogy a tevékenységükkel kötelesek más államok és a nemzeti fennhatóságon kívüli területek környezetét tiszteletben tartani.^[36] A jó szomszédság és a károkozás tilalma tehát a szuverenitás korlátjaként jelenik meg.

Megelőzés és az elővigyázatosság elve

Megelőzés

A megelőzés a környezetvédelmi jogban különösen fontos szerepet játszik, tekintve, hogy a környezetben okozott károk sokszor olyan súlyosak, hogy szinte lehetetlen az eredeti állapotot helyreállítani. A megelőzés a jó szomszédság és a károkozás tilalmából vezethető le.^[37] A megelőzés a károkozás elkerülésére tett lépéseket foglalja magába, ilyen lehet például a megfelelő jogszabályozás kialakítása, a kockázatok csökkentése érdekében tett közigazgatási és más intézkedések megtétele.^[38] Elfogadottságát mutatja, hogy több nemzetközi dokumentum is tartalmazza. Megjelenik többek között a már említett Stockholmi és a Riói Nyilatkozatban, az Espoo egyezményben (2. cikk)[39] és a Nemzetközi Jogi Bizottság veszélyes tevékenységekből származó határokon áttérjedő károk megelőzéséről szóló 2001-es tervezetében (3. cikk)[40] is.^[41] A kötelezettség pontos tartalmát nem egyszerű meghatározni. A megelőző intézkedések közé sorolhatjuk elsősorban a környezeti hatásvizsgálat lefolytatását és az értesítési kötelezettséget, amelyek segítik a károk elkerülését, illetve hozzájárulhatnak a kockázatok csökkentéséhez. A környezeti hatásvizsgálat célja, hogy a tervezett tevékenység környezetre gyakorolt hatásai, kockázatai feltérképezésre kerüljenek.^[42] Lényege, hogy amikor a tevékenység megkezdésére kerül sor, az a környezetet érintő hatások ismeretében kerül sor.^[43] A nemzetközi környezetvédelmi

jogban azonban még több kérdés várja a választ, így például, hogy pontosan milyen tartalmi követelményei vannak a környezeti hatásvizsgálatnak.

Elővigyázatosság

Az elővigyázatosság elvével gyakran találjuk szembe magunkat környezetvédelmi témakörben. Ami a jelentését és jogi státuszát illeti, az egyik legvitatottabb elv.^[44] Az elv a megelőzést szolgálja olyan esetekben, amikor tudományos bizonytalanság áll fenn. Lényege abban rejlik, hogy tudományos bizonyosság híján sem kerülhető el a környezeti károkozás valószínűségének vizsgálata.^[45] Az egyik legelfogadottabb definícióját a Rio Nyilatkozat 15. elve tartalmazza: „A környezet védelme érdekében az Államok, lehetőségeiknek megfelelően, széles körben törekedni fognak az elővigyázatosságra. Ahol súlyos vagy visszafordíthatatlan kár fenyeget, a teljes tudományos bizonyosság hiánya nem használható föl indoklásként a környezetromlást megakadályozó, a hatékonysággal járó intézkedések elhalasztására.” Az elv egyre több multilaterális egyezményben is megjelenik, mint pl. a Biológiai Sokféleségről^[46] szóló egyezményben és az Éghajlat-változási keretegyezményben^[47], az OSPAR Egyezményben.^[48] Pontos jelentése és jogi státusza még nem tisztázott, de mint feltörekvő elv van jelent a nemzetközi környezetvédelmi jogban. Az elv kritikájaként szokták felhozni, hogy a bizonytalanság a tudományos folyamat velejárója, így tudományosan nem lehetséges valamit 100%-os bizonyossággal bizonyítani.^[49] Akkor is, ha a tudományos közösség nagy része konszenzusra talál, mindig lesznek olyan nézetek, amelyek nem értenek egyet, következésképpen mindig fog létezni valamilyen szintű bizonytalanság.^[50]

Együtműködés

Az ENSZ Alapokmányának 1. cikke rögzíti hogy célja a nemzetközi együttműködés elérése a nemzetközi problémák megoldásában.^[51] A határon áterjedő környezeti károk megelőzésében és kezelésében is szükséges az államok együttműködése. Az együttműködés a nemzetközi környezetvédelmi jogban tulajdonképpen az információcserében jelenik meg, valamint bizonyos tevékenységek környezeti hatásainak közös értékelésében.^[52] Ezt jól szemlélteti a már korábban említett Korfu-szoros ügy. Ha tevékenységnek vélhetően határon áterjedő negatív hatásai lehetnek, akkor arról a forrásállamnak értesítenie kell az érintett államot.^[53] A Stockholmi Nyilatkozat 24. elve szerint a környezet védelmével kapcsolatos nemzetközi ügyeket minden nemzetnek az együttműködés szellemében kell kezelnie. Az elv alapján az együttműködés multilaterális, illetve bilaterális egyezmények vagy más eszközök útján szükséges a negatív környezeti hatások megelőzése, csökkentése és megszüntetése érdekében, figyelembe véve a szuverenitást és érdekeit minden államnak. A Rioi Nyilatkozat

27. Elve szerint „Az Államok és népek jóhiszeműen és közösségi szellemben fognak együttműködni az ezen nyilatkozatban megtestesült elvek megvalósításában és a nemzetközi jognak a fenntartható fejlődés területén való továbbfejlesztésében.” Az együttműködés azért is nagyon lényeges, mivel a határon áttekintő környezeti kár sokszor annyira súlyos, hogy egyetlen állam egyedül nem tudja azt megoldani.

Összegzés

A környezeti ártalmak nemcsak egy állam területén jelentkezhetnek. Több osztott erőforrás is van, amelyek lehetőséget nyújtanak a szennyezések könnyű és gyors terjedésére. Az elmúlt évtizedekben világossá vált, hogy a természetes erőforrások vonatkozásában az államok egymásra utaltak. A nemzetközi közösség felismerve a veszélyeket, szép lassan szakított az abszolút szuverenitás felfogásával. Tekintve a technológia, illetve a gazdaság rohamos fejlődését, és ezek környezetre gyakorolt hatásait, a jelenkorban az államok korlátlan cselekvési lehetősége már nem állja meg a helyét. A természetes erőforrások feletti hatalom nemcsak jogokat, de kötelezettségeket is eredményez. Bár az államok szabadon használhatják erőforrásaikat, azonban ezt csak más államok jogainak a tiszteletben tartásával tehetik meg. A nemzetközi jogban számos, a környezetvédelmét célzó norma létrejött, azonban ezekkel kapcsolatban még mindig több kérdés felmerül, amelyek még válaszra várnak. A jogszabályok újrafogalmazásához van szükség, az emberi tevékenység és a természet változatlan és univerzális szabályainak harmóniájának megvalósulása érdekében.[54] A „Közös jövőnk” című jelentés i) a jogok elismerésére és tiszteletben tartására, ii) az államok magatartására vonatkozó új szabályok kidolgozására, illetve iii) a már létező normák és egyezmények erősítésére valamint iv.) a környezettárgyú viták elkerülésére, illetve megoldására vonatkozó új módszerek kidolgozásának szükségességére hívja fel a figyelmet.[55]

[1] Mázi András: *A környezetszabályozás kezdetei az Egyesült Államokban (1945-1970)*, *De iuris peritorum meritis, Studia in honorem Endre Tanka*, 2011, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar 7-14.,

[2] Kardos Gábor-Lattmann Tamás, *Nemzetközi Jog*, Budapest, 2010, ELTE Eötvös kiadó, 163.

[3] Pl. North Pacific Fur Seals Convention (1911), International Boundary Waters Treaty (1909), lásd Daniel Bodansky, *The Art and Craft of International Environmental Law*, Harvard

University Press, 2010, 20.

[4] Edith Brown Weiss: *International Environmental Law: Contemporary Issues and the Emergence of a New World Order*, 1993, Georgetown Law Faculty Publications and Other Works, 675. (2019. 04. 30.) <https://scholarship.law.georgetown.edu/facpub/1628>

[5] Ved Nanda, George (Rock) Pring: *International Environmental Law and Policy for the 21st Century: 2nd Revised Edition*, Martinus Nijhoff Publishers, 2012, 71.

[6] Az USA-ban található városban a felgyülemlett szmog a 6000 fős településen 4000 embernek légzési problémákat, 20 embernek pedig a halálát okozta.
<https://www.nytimes.com/1966/11/26/archives/1948-donora-smog-killed-20-london-toll-was-4000-in-52.html> (2019. 04. 05.)

[7] Lásd Edith Brown Weiss i. m. 678.

[8] Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya San Francisco, 1945. június 26., 2. cikk 1)

[9] Szemesi Sándor: *Bevezetés a nemzetközi jog tanulmányozásába*, Debreceni egyetemi kiadó, 2009, 34.

[10] Bayer József: *A szuverenitás politikaelmélete*, Magyar Tudomány, 2013/4. szám 375.o.

[11] Bruhács János: *Nemzetközi jog II. – Különös rész*, Dialóg Campus, 2010, 22.

[12] Reports of International Arbitral Awards, Island of Palmas case (Netherlands, USA) 4 April 1928 Volume II pp. 829-871, 838.

[13] Lásd Bruhács János i. m. 21.

[14] Szemesi Sándor: *Bevezetés a nemzetközi jog tanulmányozásába*, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 34.

[15] Lásd Bruhács János i. m. 21.

[16] Malcolm N. Shaw, *Nemzetközi Jog*, Osiris kiadó, Budapest, 2001, 295.

[17] Helsinki Záróokmány 1975, 1.,a), I.

- [18] Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*, 3., átdolgozott kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 2016, 273.
- [19] Kecskés Gábor: *A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban*, Győr, 2012, 113. <http://www.sze.hu/~smuk/Doktoriskola/Fokozatszerzes/KecskesG/dissz.pdf> (letöltés: 2018.03.14.)
- [20] Nguyen Quốc Dinh: *Nemzetközi közjog*, Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 211.
- [21] Az amerikai igazságügyi miniszter 1906-ban jelentette ki, hogy az amerikai-mexikói határt képző, Rio Grande folyó USA-hoz tartozó felső szakaszán joga van belátása szerint rendelkezni a folyó vizével. *Official Opinions of the Attorney-Generals of the United States, Advising the President and Heads of Departments in Relation to Their Official Duties*, ed. E.C. Brandenburg, Washington, 1898, vol. XXI., 274-283.
- [22] Kovács Péter i. m. 731.
- [23] Nico Schrijver, *Environmental Law: Sovereignty versus the Environment?* Vrije Universiteit, Amsterdam Publisher: Cambridge University Press International, 1997, 219.
- [24] Lassa Oppenheim: *International Law A Treatise*, Vol. I, Longmans, Green, and Co., London - New York and Bombay 1912, 243-244.
- [25] Lásd Ved Nanda, George (Rock) Pring i. m. 23.
- [26] Baznáth Barbara- Mordivoglia Clio - Sulyok Katalin: *A határon átnyúló víztartó rétegek vízkészletmegosztására vonatkozó nemzetközi szokásjogi elvek és nemzetközi vitarendezési mechanizmusok*, *Pro Futuro* 2018/1, 28.
- [27] Máté evangéliuma 7. fejezet
- [28] Reports of International Arbitral Awards (Trail Smelter Case), 16 April 1938 and 11 March 1941, Volume III pp. 1905-1982, 1965. és Lásd Kecskés Gábor (18. lj.) 252.
- [29] Az ügyben a Bíróság Albániát tartotta felelősnek a Brit hajóknak okozott károkért, mivel nem tájékoztatta a másik felet a vízbe lerakott aknákról. A bíróság megállapította, hogy Albánia elmulasztott megelőző intézkedéseket tenni a katasztrófa elkerülése érdekében. *International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, The Corfu*

Channel Case, Judgment of April 9th, 1949,

[30] International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, The Corfu Channel Case, Judgment of April 9th, 1949, 22.

[31] Lásd Kecskés Gábor i. m. 254.

[32] u. o..

[33] Patricia W. Birnie – Alan EW. Boyle International Law and the Environment, Clarendon Press, Oxford University Press, 1992, 220.

[34] Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment 1972, 21. elv

[35] The Rio Declaration on Environment and Development 1992, 2. elv szerint „Az Egyesült Nemzetek Alapokmányának és a nemzetközi jog elveinek megfelelően az Államok szuverén joga, hogy saját környezeti és fejlesztési politikájukat követve hasznosítsák saját erőforrásaikat, és biztosítsák; hogy a saját fennhatóságuk vagy ellenőrzésük alatt álló tevékenységek ne okozzanak kárt más Államok környezetében vagy a nemzeti fennhatóság határain túli területeken.”

[36] Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict. Advisory Opinion. I.C.J. Reports, 1996., 226.

[37] Lásd. Kecskés i. m. 159.

[38] Lásd Patricia W. Birnie – Alan E. Boyle i. m. 93.

[39] Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context, 1991, 2. cikk

[40] A tervezet 3. cikke szerint az államnak meg kell tennie minden intézkedést ahhoz, hogy megelőzze a határon átnyúló jelentős károkozást, illetve csökkentse annak kockázatát.

[41] Az ENSZ Közgyűlése 1953-ban határozatában felkérte a Nemzetközi Jogi Bizottságot az államok felelősségének kodifikálására. 2001-ben két tervezet is elfogadásra került: Az államok nemzetközi jogsértések miatti felelősségről szóló végleges tervezet (Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts), és „A veszélyes tevékenységekből

származó határokon áttérjedő károk

megelőzéséről 2001-ben fogadta el tervezetét (Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities). A tervezeteket az ENSZ Közgyűlése több ízben is a kormányok figyelmébe ajánlotta, azonban a Tervezet nemzetközi szerződésbe foglalása nem történt meg. Ennek ellenére a Nemzetközi Bíróság ítéleteiben gyakran megjelenik.

[42] Alexander Gillespie: *Environmental Impact Assessments in International Law*, Review of European Community and International Environmental Law 17.évf. 2.sz. 2008, 221.

[43] Christopher Wood, *Environmental Impact Assessment: A comparative review, Second Edition*, Pearson Education, England, 2003, 3.

[44] Lal Kurukulasuriya, Nicholas A. Robinson: *Training Manual on International Environmental Law*, United Nations Environment Programme, UNEP/Earthprint, 2006, 30.

[45] Raisz Anikó: *Nemzetközi környezetjogi alapelvek a gyakorlatban*, 259.
http://www.vmtt.org.rs/mtn2014/258_268_Raisz.pdf (2019. 04.10.)

[46] Convention on Biological Diversity, 1992 United Nations

[47] United Nations Framework Convention on Climate Change, 1992, 3 (3)

[48] Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic, 1992 (OSPAR Egyezmény), 2. cikk

[49] The Precautionary Principle in the International Arena 15.

[50] The Precautionary Principle in the International Arena 15.

[51] Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya San Francisco, 1945. június 26., 1. cikk

[52] Pierre Marie Dupuy – Jorge E Viñuales: *International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2016 66.

[53] Pl. Draft Articles on the Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities With Commentaries, 2001, 157., 8. cikk (1), Espoo-i egyezmény (Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context, 1991) 3. cikk 1.

[54] Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, 1987, 271. 80.

[55] Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, 1987, 271. 80.